

בתוך שעות מעטות לבמה לכחצי מיליון איש. הם הגיעו מכיוונים שונים בתהלוכות שמחות, בשירה ובריקודים שלוו בתיפוף. בעודם מצפים לנשיא הנערץ הצטופפו ורקעו ברגליהם. כשקניאטה עלה על שולחן והרים את ידיו מעלה, כמתפלל, הקהל נאלם דום. כשהכריז על יום העצמאות הרשמי, שחל למחרת, הריע ההמון בהתלהבות ופרץ במחולות סוערים שלוו בקריאות ובנגינת תופים ונמשכו עד אור הבוקר.

בניירובי מסר לי סגן הנשיא רשימה רשמית של הקבוצות האתניות בקניה. ברשימה סומנו כ־20 קבוצות אתניות, שאת ריקודיהן, אמר לי קניאטה, "אסור לך להחמיץ!" בני התאיתה (Taita), הגיריאמה (Giriama) והמסאי (Maasai) לא נכללו ברשימה³ ביחד הם היוו כ־3% מכלל האוכלוסייה, מיעוט זעיר.

בשנות ה־60 מנו בני התאיתה כ־90 אלף איש, 1% מכלל אוכלוסיית קניה, שהיתה כ־8 מיליון נפש באותה תקופה. היום עלה מספרם של בני התאיתה לכ־300 אלף, אבל הם עדיין פחות מ־1% מהאוכלוסייה. בקניה חיים כיום למעלה מ־40 מיליון נפש. שלוש הקבוצות, התאיתה – עובדי אדמה, הגיריאמה – דייגים והמסאי – רועים נוודים, הן עדיין פחות מ־3% מכלל האוכלוסייה.

נשאלת השאלה מדוע בני הגיריאמה והתאיתה נעדרים מהמפה המצורפת, ואילו המסאי כן נכללים בה (ראו עמוד 52). התשובה טמונה בגיאוגרפיה. בעוד התאיתה והגיריאמה התגוררו במרחק רב מניירובי, בני המסאי חיו לא הרחק מניירובי ויישוביהם היו פזורים מדרומה. למרות

צילום: לואי-ויליאמס
 Rock painting in Natal Drakensberg of a circular curing dance. In the center, a kneeling shaman lays hands on patient, photo: J. D. Lewis-Williams

ריקוד הפריין והתהלוכות בפולחן האבות של בני התאיתה, קניה

אסתר אמרד דגן

קניה בשנת 1964

עוזרת עריכה: נדין ג'בילי

היותם אחוז זעיר מכלל האוכלוסייה, ריקודיהם הפכו לאחד מסמליה של קניה והקנו לקבוצה זו פרסום בינלאומי, בין השאר בעקבות סרטים תיעודיים שיצרו אנשי המערב. למעשה, המסאי התפרסמו במערב שנים רבות לפני שקניה קיבלה עצמאות. הבריטים עודדו את תיירות הספארי וחיפשו אטרקציה אקזוטית בקניה. המסאי, עם ריקודי החיזור הצבעוניים שלהם, סיפקו את מבוקשם.

הממשלתית עדיין נוהלה בידי הלבנים. עובדה זו לא מנעה מתושבי קניה להיכנס לאופוריה אקסטטית, שנמשכה שלושה ימים. ב־11 בדצמבר – יום לפני חג העצמאות – נסעתי עם מלווי דרומה אל מחוץ לעיר הבירה ניירובי, לשדה ענק ירוק שרק כמה עדרי פרות רעו בו. שדה פסטורלי זה הפך

נסעתי לקניה לראשונה בנובמבר 1964, כדי לראות ולתעד ריקודים של קבוצות אתניות שונות. בדיוק אז התכוננו תושבי קניה, בתחושה של התרוממות רוח והתרגשות, לחגוג את שנת עצמאותם הראשונה. שנה קודם לכן, ב־12 בדצמבר 1963, נבחר ג'ומו קניאטה² (Jomo Kenyatta) לנשיא הראשון של קניה. ב־1964 רוב מושלי המחוזות עוד היו בריטים, והביורוקרטיה

עם זאת, חשוב לציין שריקודי הריפוי של הקיקוי, המתופפים של הקמבה, ריקודי המלחמה של הקיפסי, מחולות החתונה של הלואו, ריקודי החיזור של הגיריאמה וריקוד הפריון של התאיה עשירים בתנועות שלא היו מוכרות במערב. תרומתן של קבוצות אתניות אלה למחול המערבי היתה גדולה מזו של ריקודי החיזור של המסאי, המבוססים בעיקר על קפיצות.

בני תאיה ובמה הם מאמינים?

בני תאיה הם חלק מקבוצת ה-Dawidha (שמקורה בשבטי ה-Bantu), המתחלקת לשלוש קבוצות:

- Wadawida (Taita) – הקבוצה הדומיננטית.
- Wasaghalla (Sagalla).
- Wataveta (Taveta).

אוכלוסיית שלוש הקבוצות פזורה בכפרים קטנים, שמשתרעים על שטח של למעלה מ-1,000 קמ"ר באזור המכונה במפות "גבעות תאיה" (Taita Hills 2003). האזור משתרע מצפון מערב לקילימנג'רו, בקרבת האוקיינוס ההודי. באופן מסורתי התפרנסו בני התאיה מגידול בקר מרעה, מעיבוד אדמה ומגידולים מקומיים לצריכה עצמית. כשחסרה להם אדמה בתקופות קדומות, הם עיצבו מדרגות אבן בצלעות הגבעות והכשירו שטחים נוספים לחקלאות. באזור יש שתי עונות גשמים, במרס-יוני ובאוקטובר-נובמבר. בתחילתה של כל עונה גשומה מתקיימים פולחני האבות, שבאחד מהם ראיתי את ריקוד הפריון (אמרד, 1977).

בני התאיה מאמינים באל עליון אחד, הנקרא בפיהם מלונו (Mlungu).⁴ בין בני התאיה למלונו מתווכות רוחות האבות, המכונות באנגלית Messengers. אחרי מות הזקנים משמרים את גולגולותיהם במערות מקודשות, על ההר המקודש. לדברי ניאמו (Nyamu, 2013, 20), "לאחר מותם של זקן או זקנה בכפר, בני התאיה מתאבלים שבעה ימים וקוברים את הגופה. שנה לאחר מכן מוציאים רק את הגולגולת ומעבירים אותה באופן טקסי למערה מקודשת בהר". טקסים אלה מתקיימים בתאריכים שונים, התלויים בזמן מותם של הזקנים, ומשתתפים בהם כל בני הכפר. לעומת זאת, טקס פולחן האבות שראיתי מתקיים במועד קבוע, הצמוד לעונת הגשמים; על ניהול הטקס ממונות אך ורק כוהנות הכפר (חבורת הסתרים), שנעזרות בגברים שהן בחרו, שהוכיחו את פוריותם והולידו ילדים. בניגוד להופעה תיאטרלית שבה מופיעים שחקנים המגלמים דמויות, בפולחן התאיה משתתפות כוהנות אמיתיות; ובניגוד להופעות תיאטרליות, שהיו מתבטלות ללא קהל, בפולחן התאיה אילו היה קהל, הטקס היה מתבטל. אפילו על בני הכפר – נשים, ילדים וגברים – נאסרת ההשתתפות.

הקהל המדומיין הוא רוחותיהם הבלתי נראות של האבות.

איך הגעתי לבני התאיה?

בדרכי למלינדי,⁵ עצרתי בעיירה Voi לפגישה קצרה עם ג'ון,⁶ שניהל את בית הספר העממי שם. בדרכנו לרחבת בית הספר (שנראתה כמגרש כדורגל) נשימתי נעצרה. לימינו היו גבעות מסולעות עם צוקי ענק מרהיבים, בפורמציות מדהימות, ובצדן הרחבה. ברחבה עמדו במעגל כמה מאות נשים, גברים וילדים. במרכז המעגל היו קבוצת בנים וקבוצת בנות במדי בית ספר שחורים. מייד לאחר ריקודי הבנים הצטרפתי לריקוד של הבנות, שהזכיר לי את ריקוד המים מים שלנו (אמרד, 1978). עודני רוקדת, ואשה מן הקהל, מבלי לשאול שאלות, התקרבה, הצמידה לקרסולי הימני צמיד פעמונים וגררה אותי אל הנשים שבמעגל החיצוני. "היא מזמינה אותך לרקוד", הסביר ג'ון, ומוכן שרקדתי.

בדרכי חזרה למכונת (להמשיך למלינדי) סיפר ג'ון, כבדרך אגב, על פולחן האבות, שהיה אמור להתקיים באותו לילה במערה, על ההר. נדלקתי... פולחנים תמיד היו בשבילי מקור לריקודים, דתיים או לא. ביקשתי לראות את הפולחן. ג'ון נחרד: "בלתי אפשרי! זה קדוש! זה אסור! זה סודי! חוץ מזה, את צריכה להגיע למלינדי". התעקשתי. סוכם שיבדוק עם הזקנים. חיכיתי. כשחזר התברר שהסכימו, אבל הוסיפו להסכמתם הרבה תנאים ואיסורים. לדעתם היו לי ארבעה חסרונות: אני לבנה, נוכרייה, כופרת ומעל הכל אשה. הם האוטוריטה המנהלת את חיי הכפר, שמכתיבה גם לכוהנות מתי לבצע את הפולחן. הם לא יאפשרו לאדם, ובייחוד לא לזר, לשנות סדרי עולם. ואלה היו התנאים והאיסורים: אסור שכוהנות הכפר יידעו, הכרחי שנגיע למערה זמן רב לפניהן, הכרחי שנסתתר ונצפה מרחוק. אסור לרשום! אסור לצלם! אסור להקליט! אסור לעשן! אסור לאיש לדעת! הסכמתי... מיד מצאנו אכסניה שבה אוכל לנוח עד שיאסוף אותי.

ב-11 בלילה ג'ון הגיע לאכסניה והכריז: "עולים!" התחלנו לטפס. ענני פחם כבדים, נמוכים, התגלגלו מעל ראשינו. ברקים ורעמים התנפצו בגשם הסוחף. רוחות מאיימות הדפו את הערפל הסמיך מעלה מעלה, עירבלו וביטלו את תחושת הזמן והמקום. טיפסנו בשביל צר, תלול וחלקלק. לא אחת איבדתי את עקבותי וביקשתי שידליק את הפנס. הוא סירב בלחש זועם ותוקפני, בטענה שנתגלה. כשאבנים הידרדרו, ג'ון נכנס לפאניקה מחשש שמישהו ישמע את הצלילים. כשהגענו לצוק הענק שבחסותו ביקשנו להסתתר, חשבתי שמסע הייסורים הסתיים. טעיתי. הרוחות, הברקים והרעמים המשיכו לאיים, הגשם הסוחף נאגר במפלי הערוצים שסביבנו. בבגדים ספוגי מים, רועדים מקור, חיכינו. כשג'ון

הצביע לעבר המערה, לא ראיתי דבר. תשושה, רועדת ורטובה עד לשד עצמותי ביקשתי לחזור לאכסניה. "לחזור?!" הגיב ג'ון בתדהמה. "אחרי כל המאמצים שעשית? מעולם לא ראיתי טקס כזה. אני נשאר!! את יכולה לחזור". כדי לעודד את רוחי הוסיף, "הם יבואו! אל תדאגי!" פתאום הצביע בהתרגשות אל העמק שלמטה: "הנה! הנה! הם מתחילים!"

הרחק למטה, מתוך הערפל ההולך ומידלדל, היבהבו שלושה לפידים שחגו זמן מה במעגלים מתרחבים. כשהחלו לטפס בזיגזגים למעלה, ראינו שלושה לפידים נוספים, בכפר אחר בעמק, שחגו בספירלות. כשגם הם היו בדרכם למעלה, שלושה לפידים נוספים, עיזו כפר, עשו אותו דבר. "אלה הכוהנות משלושת הכפרים", הסביר ג'ון. בטרם נפגשו שלוש התהלוכות ברחבת המערה, הבחנו בצללית שהבעירה מדורה לא הרחק מאתנו. רק אז ראיתי את פתח המערה הקרובה. בהתקרב התהלוכות לרחבה, שמענו שירה מלנכולית, שלוותה בצלילים קצובים של נקישות צמיד הפעמונים שענדו לקרסוליהן. כשתקעו את הלפידים סמוך למדורה, הבחנתי בתשע נשים, עירומות למחצה, וגופן מרוח בשמן זוהר.

ריקוד הפריון בפולחן התאיה

הנשים נעו במעגל עם כיוון השעון, בריקוד איטי, תוך שירה שנשמעה כואבת. אחת מהן נפלה על ארבע וחפרה בכפות ידיה תעלה באדמה הבוצית. "מה היא עושה?" שאלתי. "ששש..." הסה אותי ג'ון. "אספר לך אחר כך". לפתע יצא מהמערה רקדן שגופו העירום למחצה משומן ומבריק, נכנס למרכז המעגל ועמד בפיסוק רחב, ברכיו כפופות וגבו נטוי. הוא עמד כך מול הכוהנת הגדולה, קרוב אליה, רגליו מושרשות בבוץ. כאילו צייתו לפקודה אילמת, כל הנשים נטעו את רגליהן בבוץ בפיסוק רחב, ברכיהן כפופות וגבן נטוי לפניו. הן זרקו את ראשיהן לאחור ובנהימות נשימה קולניות החלו להניע את גופן בתנועות תזזיתיות.⁷ הן הניעו את האגן והכתפיים קדימה ואחורה באגרסיביות, והאיצו את מהירותן. הרקדן שרקד מול הכוהנת, שפטמותיה נגעו-לא-נגעו בחזהו, עבר לרקוד בתנועות דומות עם כל אחת מהנשים במעגל. כשחזר לכוהנת הגדולה הואצו נהמות הנשימה, מקצבי החרחור גברו וכולם – כאחוזים בתזזית אקסטטית,⁷ המשיכו בתנועות מטורפות, מעוותות, פראיות וארוטיות כמזמינות למשגל. הרקדן נפל במפתיע, פניו לאדמה הבוצית, אגנו עולה ויורד, מכה מעל התעלה. הוא עלה וירד במהירות גוברת, מקצב הנשימות הקולניות הואץ – טרנס⁸ שבסופו נפל כמת ואיבד את הכרתו. לדברי ג'ון, "הוא שיחרר את זרעו לרחם האדמה". שני גברים חצי עירומים יצאו מתוך המערה ורקדו סביבו בקריאות עידוד מרגיעות, עד שהראה סימני חיים. כשהתהפך על גבו, שרוע, רפוי, מתפלש בבוץ, השניים תמכו

ריקודי טרנס בריקודי הפולחן בחברות אפריקניות שונות

ב־1973 בטוגו תיעדתי 252 ריקודים של 28 קבוצות אתניות. את הריקודים חילקתי לשתי קטגוריות:
א. 101 ריקודים, שהקשר שלהם לפולחן לא ברור או לא קיים, כמו ריקוד קבלת אורח, חגיגות של גילדות וארגונים פוליטיים וחגיגות לאומיות.
ב. 151 ריקודים שקשורים בבירור לפולחן. אלה מושרשים במיתוסים ובאמונות וקשורים למחזוריות בחיי האדם, הטבע, החי והאדמה.

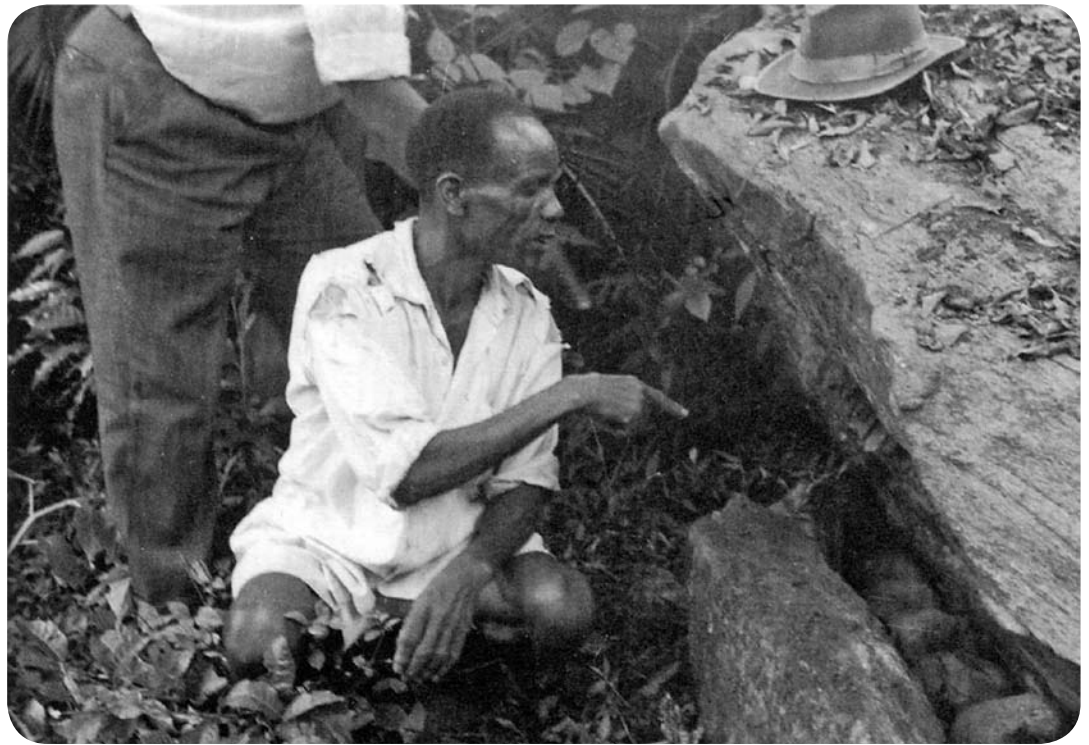
הסקר בטוגו מראה שרק ב־42 מבין 151 ריקודי הפולחן בוצעו ריקודי טרנס. אבל ריקודי טרנס הופיעו גם בריקודים ששויכו לקטגוריה א'. מסתבר שהטרנס יכול להיות אמצעי להשגת מטרה שונה בכל חברה (עם קשר לפולחן או בלעדיו).

לדעתם של זקנים ורקדנים אפריקנים רבים שאתם שוחחתי, הטרנס הוא שלב השיא הנעלה ביותר בתהליך הריקוד. רק יחיד סגולה מאומנים ומוכשרים לבצעו. כשבדקים את הטכניקות המובילות לטרנס², מתברר שהן תלויות במטרת הריקוד. לריקוד יכולה להיות מטרה חברתית, כלכלית, רפואית או רוחנית. להלן ארבע דוגמאות:

1. אצל בני הקאברה (Kabre), המטרה החברתית היתה לחנך ולהכשיר את הצעירים לקראת העתיד. בפולחן השתתפו שתי קבוצות – הבוגרים (גיל 16-18), אלה שעברו תהליך חניכה באותה שנה, והצעירים (גיל 14-16), שעמדו לקראת חניכה בשנה הבאה. הם ניצבו בפורמציה של שורה מול שורה, הבוגרים מול הצעירים, וביצעו ריקוד המחקה מלחמה, שבה גברה ידם של הבוגרים המתקיפים ואילו הצעירים נסוגו. אחד מהמונצחים הצעירים החל רועד במהירות גוברת, רעד אקסטטי, שבסופו נפל ואיבד את ההכרה. כאן הטרנס (כמטאפורה למוות) היה כהתראה למונצחים, שזה יהיה סופם אם ינוצחו.

2. היעד הכלכלי של כמה מריקודי הציידים בטוגו היה להביס את הקורבן (החיה). רקדן ששיחק את תפקיד החיה, שעטה מסכה, הוקף בציידים שהכניעו אותו. מובס ושדוד, הוא החל לרטוט. הרטט הלך וגבר עד שהיה לרטוט אקסטטי. לבסוף הוא איבד את ההכרה (מת). מימיקת הצייד המוצלח הושלמה. ובעזרת רוחות האבות, צפוי שגם הצייד האמיתי יצליח.

3. אצל בני הטמברמה (Tamberma), בצפון טוגו, הריקוד נועד להחיות את רוחות האבות.

The sacred skulls in the cave, photo: Esther Dagan

פינת הגולגולות הקדושות במערה, צילום: אסתר דגן

אבל רוחב הפיסוק, עומק הכפיפה וזווית הטיית הגב משתנים מריקוד לריקוד.
2. ציר התנועה ממוקד בכל ריקודי הפריין באגן, אבל בחלק מהריקודים התנועה פולשת מן האגן לכתפיים, כמו אצל התאית. כאן הכרחי להדגיש, שעל מנת שהאגן כציר תנועתי יהיה חופשי, עמידת היסוד הכרחית. רק באמצעות אלמנט 1+2 ניתן לבצע את המשגל, ההזרעה והלידה האמיתיים והמטאפורים, כמו בריקוד הפריין אצל התאית.
3. כמו אצל התאית, הפורמציה של מעגל נקבי (רחם) וציר זכרי (פאלי) הופיעה בכל הריקודים, חוץ מאשר אצל הבריברי (Berī-berī) וביצור הצייד במערה. אצל הבריברי הגברים רקדו סביב אשה, ביצור במערה הם מתוארים ורקדנים סביב חיית הצייד (ראו צילום בעמוד 46).⁹

חלק ממחברי הספרים על הארכיטקטורה המסורתית באפריקה מאמינים שפורמצית המעגל סביב ציר גלשה – במיוחד באזורים שמדרום לסהרה – לבקתות החימר העגולות (כרחם), שבמרכזן מוט שתומך בגג (פאלוס), כמו בבקתת התאית.

בהרצאה על מנהגים מסורתיים באפריקה, שנשאתי לפני שנים במחלקה לפולקלור יהודי באוניברסיטה העברית, בראשות פרופ' דב נוי ז"ל, סיפרתי על ריקוד התאית. פרופ' נוי קפץ: "שריידים של מנהגים קמאיים אלה – נשים סביב גבר – קיימים גם ביהדות"¹⁰. נשאלת השאלה, מה תפקידו של הטרנס בריקוד הפריין של התאית.

בו ועזרו לו לקום. הם גררו אותו לתוך המערה, חלוש ורפה, לאור הלפידים שנאספו על ידי הנשים. נותרו רק הבהובי האור מפתח המערה ומדורה דועכת ברחבה הריקה.

ביקשתי להיכנס בעקבותיהם, וג'ון שוב הזדעזע: "בשום אופן לא!" בטון סמכותי פקד: "יורדים!!!"
הירידה היתה קשה ואיטית. הגענו לאכסניה תשושים ורטובים עם השחר המפציע, בסביבות חמש בבוקר. "מתי לאסוף אותך לארוחת בוקר לפני יציאתך למלינדי?" שאל. "רק אחרי שאעלה לראות את המערה באור יום", ביקשתי. לאחר משא ומתן ממושך ומייגע עם זקני הכפר, הוחלט שראש הכפר יעלה אתנו, והפעם ניתן לי אישור לצלם. טיפסנו תחת שמים כחולים, בשמש חמימה. בתוך 20 דקות הגענו לרחבת המערה. בתוך המערה ג'ון הראה לי את פינת הגולגולות (ראו צילומים בעמודים 49, 50) ותקריב של הגולגולות.

השוואה בין ריקוד הפריין של התאית לריקודי פריין אחרים שתיעדתי במקומות שונים באפריקה, חושפת הבדלים רבים: בתלבושות, במוסיקה, בשיירה, במקצבים ובמשך הריקוד. עם זאת, לכל ריקודי הפריין יש שלושה אלמנטים משותפים:

1. עמידת היסוד – פיסוק רחב, ברכיים כפופות וגב נטוי קדימה.
2. ציר התנועה – ממוקד באגן.
3. הפורמציה – מעגל נשים סביב גבר.

גם באלמנטים המשותפים יש וריאציות מגוונות:

1. עמידת היסוד אמנם קיימת בכל הריקודים,

המראה מן המטוס טרם הנחיתה היה מרומם נפש. אלפי אנשים, בתהלוכות שבהן השתתפו זמרים, רקדנים, נגנים ומתופפים, נעו מכיוונים שונים בדרכם לשדה הנחיתה, לקבל את הנשיא. לא פעם ביקש הנשיא מהטייס שימשיך לחוג באוויר, כדי שכולם יספיקו להגיע לרחבה לפני נחיתתו. התהלוכות נועדו לקבל את פני הנשיא ולהביע את שמחת ההמונים, את ההערצה שחשו כלפיו ואת כניעתם לו.

בשלושת המקרים, כמו בתאיתיה, התהלוכות היו אירוע חברתי. לתהלוכות התאיתיה נוסף אלמנט דתי מקודש, שלא היה בתהלוכות האחרות. לכן להגדרה של תהלוכת התאיתיה יש להוסיף: "אירוע חברתי-דתי". על תהלוכות בקונטקסט דתי חשוב לשמוע מה יש לאפריקנים להגיד.

The skulls in the sacred cave, photo: Esther Dagan

פינת הגולגולות במערה הקדושה, צילום: אסתר דגן

תהלוכות שמעצבות חלל מקודש, נייד ובלתי נראה

שיעור מאיר עיניים על משמעותן של תהלוכות הפולחן באפריקה קיבלתי בפגישת הפרידה שלי מזקני הסנופו (Senufo) בכפר ג'יגו דוגו (Jigo dugu) בצפון חוף השנהב ב־1961. בזכותם ראיתי את "פולחן המתים", שבו תיעדתי שבע תהלוכות¹⁴ (דגן 1992). הדיאלוג הבא מבהיר את דעתם על תהלוכות:

זקן אחד: "אני לא מבין למה? למה אתם הלבנים בונים לעצמכם קירות סביב מסגדים, כנסיות ובתי כנסת? בשביל מה?"
ענית: "למיטב הבנתי, אלה מקומות הגנה ומחסה מקודשים, המאפשרים למאמינים להתפלל לאל המקודש להם."

בציורים בקברי הפרעונים במצרים הקדומה ובטקסטים בתנ"ך ובספרי קודש אחרים. תהלוכות נוצרו כדי לספק צרכים נפשיים ורוחניים של בני חברות שונות. המקומות שבהם התקיימו התהלוכות, מסלוליהן, משך התהלוכה ומספר המשתתפים בהן השתנו בהתאם לזמן, למקום ולתרבויות שקיימו אותן.

התהלוכות באפריקה (כמו הריקודים) שייכות לשתי קטגוריות: תהלוכות שאין להן קשר לפולחן ותהלוכות הקשורות לפולחן. במאמר "התהלוכה כמקור של ריקוד" (אמרד, 1977) הזכרתי את תהלוכת התאיתיה. לא התעכבתי על משמעותה, אבל הגדרתי את התהלוכה: "קבוצת אנשים בעלי אינטרס משותף, מנתקים עצמם מן הזמן והמקום השגרתיים והולכים במסלול תוך שירה, נגינה וריקוד ממקום א' למקום ב', על מנת לקחת חלק באירוע חברתי".

ההגדרה חלה על שלוש תהלוכות המתוארות כאן: התהלוכות לקבלת הנשיא בניירובי, שמתוארות בתחילת המאמר; תהלוכה שנייה התקיימה בגבון, לאחר שסוכם עם רקדנים מאחד מכפרי הפונו (Punu), שיבואו לרחבת הכפר לחזרות ביום ובשעה שנקבעו מראש.¹² הם הגיעו לא רק באיחור, אלא להפתעתי בתהלוכות שבהן השתתפו זמרים, נגנים ורקדנים, שלוו על ידי כל בני הכפר שבאו בשמחה לצפות בחזרות. החזרה, שהיתה אמורה להיות אירוע שגרתי, הפכה לאירוע חגיגי, מכיוון שקבוצה זו נבחרה לייצג את כל בני הפונו ולהופיע לפני הנשיא לאון מבה (Leon Mba) בחגיגות לציון חמש שנים לעצמאות גבון, שנערכו בבירה ליברוויל; והתהלוכה השלישית בשנת 1966 ברפובליקה המרכז אפריקנית,¹³ עם הנשיא ז'אן-בדל בוקאסה (Jean-Bédel Bokassa). במטוסו נחתנו בשמונה ערי מחוז.

הם רקדו כדי להפוך את הרוחות ממהות אבסטרקטית – בלתי נראית או נשמעת, למהות מוחשית (Tangible), שבה הרוח הופכת לאמיתית, נראית ונשמעת. הרקדן חבש כובע, שמקודקודו השתלשלה צמה מחבלים שאורכה כארבעה מטרים. הרקדן החזיק את קצה הצמה בידו הימנית ועמד בפיסוק ובכפיפה. בסיבובי ראש שהלכו וגברו הוא העיף בתנופה את החבל, שצייר מעל לראשו עיגולים במהירות הולכת וגוברת. החבל חצה את האוויר במהירות והשמיע שריקות, כמו הרוח. כשמהירות סיבובי הראש והחבל גברה, הרקדן נכנס לסחרחרת אקסטטית שבשיאה הטרנס, נפל ואיבד את ההכרה.

4. מטרת הריקוד של האשה מבני האנה (Ana) בטוגו (שכונתה דוקטור, אף על פי שלא ידעה קראו וכתוב), היתה לרפא את עשרות החולים שחיכו לה בחצר משעות הבוקר המוקדמות. היא הסכימה שאצפה בעבודתה במשך היום, רק אם אניע שעה לפני שהחולים נכנסים. כשהגעתי, כפי שביקשה, היא הכניסה אותי פנימה ונעלה את הדלת. בחדר הקדמי שבביתה עזרו לה שתי נשים לסדר צנצנות זכוכית ופחיות מלאות אבקות, צמחי מרפא וקמעות על שולחן. את השולחן הזיזו הצדה, כדי לפנות לה מקום. היא עמדה בריכוז, ראשה נטוי מטה, ידיה רפויות, ובהדרגה נכנסה לתנועות טלטלה שפשטו בכל גופה. מהירות הטלטול גברה ונשימותיה התקצרו. כשהטלטלה האקסטטית הואצה, תמכו בה הנשים בנפילתה. גופה המשיך להיטלטל, עד שהכרתה אבדה. שתי הנשים ישבו לצדה, דיברו ברגיעה וניגבו את גופה נוסף הזיעה. כשהתעוררה הן עזרו לה לשבת ונתנו לה כוס מים. כשנרגעה, חייכה והסבירה: "אני לא יכולה להתחיל לרפא איש, עד שאני נקשרת עם רוחות אבותי ומקבלת את הבטחתם שרפוי החולים היום יצליח".

הטכניקה בכל אחת מן הדוגמאות היתה שונה והותאמה למטרת הטרנס. בכלן, משך המעבר מאקסטזה לטרנס ולאיבוד הכרה היה קצר מאוד – בין 15 ל-20 שניות. אצל התאיתיה – עד כמה שזכור לי – השלב האקסטטי היה ממושך יותר. מטרת הטרנס בפולחן התאיתיה היתה הזרעה "מטאפורית". תנועות האגן (הכלי החיוני ליצירת חיים), שבוצעו בתזזית אקסטטית, היו הטכניקה. כמו בכל ריקודי הפריון, גם כאן הטכניקה היא המטרה והמטרה היא הטכניקה. התהלוכות בפולחן התאיתיה חשובות לא פחות מהמשמעות של ריקוד הפריון והטרנס.

התהלוכות בפולחנים באפריקה

חברות שונות במקומות שונים בעולם קיימו תהלוכות מימים ימימה. אזכורים של תהלוכות אלה נשארו בציורי מערות מתקופת האבן,

זקן שני: "בשביל זה צריך קירות?"
זקן שלישי: "אצלנו, רוחות אבותינו מגינות עלינו כל הזמן ובכל מקום: בשדה, בכפר, בשוק ואפילו בבקתה כשעושים אהבה. בפולחנים שלנו, אנחנו מקצים את רוחות אבותינו ומבטיחים את עזרתם".

זקן רביעי: "בתהלוכות אנחנו מסמנים לרוחות אבותינו את המקומות שהם מתבקשים לקדש ולהגן עלינו".

זקן חמישי: "קירות בנויים לא היו מאפשרים לנו להזיז את השדות או את הכפרים".¹⁵

זקן שני: "לפני הרבה שנים הגיעו הסוחרים המוסלמים, על מנת לנהל מסחר אתנו. את יודעת מה הם עשו? הם בנו מסגדים. ראית את המסגד העזוב שם?"

השבת: "כן, ראיתי. נדהמתי לראות שהמסגד העזוב הפך לדיר חזירים".

זקן שלישי: "המסגד נעזב, כי הכפר עבר למקום אחר. אז מה הערך של הקירות? אצלנו המקומות המקודשים מסומנים בתהלוכות, הקירות לא נראים. זה יותר בטוח מקירות חימר שנמסים אחרי כל עונת גשמים. הקירות שמורים בזיכרוננו".

שלוש תהלוכות התאית, שסימנו את המקומות המקודשים עליהם – הכפרים, האדמות, ההר והמערה – הן קירות בלתי נראים האצורים בזיכרונם. גם לבני התאית אין צורך בקירות אמיתיים כדי לקדש חלל.

סיכום

בפרספקטיבה של זמן, 50 שנה עברו מאז ראיתי את פולחן התאית. תהפוכות הגלובליזציה, העידן הדיגיטלי, המידע הנגיש שהגיע למחזים בלתי נתפשים, לבטח השאירו את חותמם גם על בני התאית.

פולחנים בכל הדתות ובכל הזמנים היו הנפשה (אנימציה) של מיתוסים ואמונות. תנועות וצלילים בריקודי הפולחן היו חיקוי של אוצר תנועות וצלילים שגרתיים מחיי היומיום. התנועות עברו כמטאפורה ריקודית והנשימות הקולניות כמטאפורה ביחד, זו האנימציה של הפריזון בפולחן התאית. פולחנים תמיד היו מקור השראה לאמנים בתחומים שונים – דתיים או לא. הם היו השראה לקומפוזיטורים, פייטנים, כוריאוגרפים, פסלים, ציירים וארכיטקטים.

בפגישה עמה סיפרה לי ד"ר רות אשל, שבגיליון זה יוקדשו כמה מאמרים לפולחן האביב למוסיקה של איגור סטרווינסקי, שהיתה השראה ליצירת כוריאוגרפיות רבות. כשהציעה שאכתוב על פולחן באפריקה, בחרתי לעסוק בפולחן התאית. הוא הזכיר לי את הכוריאוגרפיה לפולחן האביב של סטרווינסקי, שמוריס בז'אר (Maurice Béjart) יצר ב־1959. השראה לבז'אר שימשו גם ריקודי הציידים באפריקה.¹⁶

השימוש המוצע בטרמינולוגיה מעולם התיאטרון יאפשר בחינה מעניינת יותר של פולחן התאית:

- המחזה – פולחן התאית, טרגדיה מדומה.
- העלילה – הגיבורים נאבקים על הישרדותם. את הקונפליקט בינם לבין איתני הטבע הם פותרים בעזרת גיוס רוחות האבות. הקתרזיס הוא שיאו של ריקוד הפריזון (הזרעה) שמבטיח להם פוריות כהמשכיות. מותו (המדומה) של הגיבור הוא ההבטחה שאבות הרוחות (שגולגולותיהם במערה) נענו לבקשותיהם.
- המקום – בחוץ, בטבע.
- הבמה המרכזית – רחבת המערה.
- הבמות המשניות – הכפר, השדות והשבילים למערה.
- השחקנים הראשיים – כוהנת גדולה (נקבה) והמזריע (זכר) הקתרזיס.
- שחקני משנה – שמונה כוהנות ושני גברים (התומכים בשחקנים הראשיים).
- התפאורה – הכניסה למערה חצובה בצוק על הר.
- התאורה – מדורה, תשעה לפידים וברקים.
- תלבושות – מינימליות, מכסות רק את איברי המין, יחפים.
- הקהל – אין. הקהל הדמיוני הבלתי נראה של רוחות האבות, שמאמינים בנוכחותם.
- המוסיקה – שירה מלנכולית כואבת, נהמות נשימה הגוברות עד נחרות, צלילי פעמונים שנטמעו ברעמים, רוחות וגשם.

הערות

לאופולד סדאר סנגור (Léopold Sédar Senghor), הנשיא הראשון של סנגל, אמר בפתיחת הפסטיבל הבינלאומי לאמנויות אפריקה, שהיה בדקר ב־1966: "ריקוד באפריקה זה חמץ החיים הדרוש לנשימה, מיום הלידה עד יום המוות". אין אמירה קולעת יותר להבנת מהות פולחן התאית, שבו תהליך הריקוד החל אפילו לפני הלידה – בהזרעה – ונערך בנוכחות הבלתי נראית של רוחות גולגולות המתים במערה.

¹ ביקרתי בארצות מערב אפריקה, מרכזה ומזרחה לפני 1964 ואחריה, כדי לראות, ללמוד, לתעד ולחשוף ריקודים. קציר היבולים האלה פורסם בספר שערכתי (דגן, 1997), שמבקר בשיקו כינה אותו "האנציקלופדיה הראשונה על ריקודי אפריקה".

² ג'ומו קניאטה, מבני היקיוו (Kikuyu), הגדולה והדומיננטית שבקבוצות האתניות בקניה, למד באנגליה ובשנת 1946 חזר לקניה. הקים את תנועת האיחוד האפריקני של קניה "KAU" שנלחמה על זכויות אזרחיות, ביטול האפליה והעריצות. ב־1952 פרץ מרד המאו מאו (Mau Mau), שבראשו עמד קניאטה, שכלל פעולות טרור נגד הבריטים. ב־1955 המרד דוכא וקניאטה, עם אלפי מורדים, נאסרו. הוא שוחרר

ב־1959, גיבש ממשלת צללים וב־12 בדצמבר 1963, כשהוכרזה העצמאות נבחר לנשיא.

³ במשך כחודשיים תיעדתי מעל 150 ריקודים של קבוצות שונות בקניה. חלקם היו ברשימה הרשמית, כמו Kikuyu, Turkana, Samburu, Luhya, Luo, Kisii, Kipsigi, Kamba Masai, Taita, היו ברשימה, גם תועדו.

⁴ ג'ון מביטי (John S. Mbiti), יליד קניה, כומר, קיבל דוקטורט מאוניברסיטת קיימברידג' באנגליה. נודע כתיאולוג, פילוסוף ומומחה לדתות אפריקה. בספרו הראשון, *African Religions and Philosophy* (1969), המבוסס על עבודות שדה נרחבות, מצא שמאות קבוצות אתניות באפריקה מאמינות באל עליון אחד, כמו המלונגו (Mlungu) של התאית. הוא תיעד כמה מאות שמות לאל העליון בחברות אפריקניות, שנחשבו על ידי הלבנים לאנימיסטיים. לדעתו האפריקנים הם מונותאיסטים המאמינים באל עליון אחד, כמו הנוצרים. ספר זה עורר התנגדות חריפה של תיאולוגים נוצרים, שראו בו בוגד בצרות.

⁵ בדרכי למלינדי לראות טקס חתונה של הגיריאמה, עצרתי לשעה לראות ריקודי ילדים של התאית בכפר Voi. היות שנשארת לראות את פולחן התאית, שארך יותר מ־24 שעות, החמצתי את ריקודי החתונה של הגיריאמה.

⁶ ג'ון נולד למשפחת חקלאים מבני התאית. בצעירותו נשלח על ידי הכנסייה ללמוד בניירובי. אחרי שנמר תיכון וסמינר למורים, לימד בתקופת השלטון הבריטי בבית ספר עממי בניירובי. כשקניה קיבלה את עצמאותה התבקש לחזור לתאית ולהחליף את מנהל בית הספר הקודם, שהיה בן קיקיוו ולא דיבר את שפת המקום. סיבה נוספת להעברתו היתה, שרק 20% מילדי התאית הגיעו אז לבתי ספר, ותפקידו היה להעלות את מספרם. בפגישתנו סיפר שהוא שם רק שישה חודשים וקשה לו לשכנע את החקלאים לשלוח את ילדיהם לבית הספר, מפני שהיו חינויים לעבודה בשדות.

⁷ תזזית – תנועות מקוטעות ומעוותות המתבצעות כמו בטירוף. תזזית אקסטטית – כשמחירות תנועות התזזית מואצת ההתלהבות גוברת, עד שבשיא התזזית הרקדן בטרנס והוא מאבד את ההכרה. התזזית האקסטטית היא לא הטכניקה היחידה המובילה לטרנס. טכניקות נוספות המובילות לטרנס ונפוצות ברחבי אפריקה הן רעד, רטט, סחרור וטלטלה. כשהרקדן מבצע רעד אקסטטי, רטט אקסטטי, סחרור אקסטטי, טלטלה אקסטטית או תזזית אקסטטית, לפעמים מגיעים לטרנס ואיבוד הכרה, ולפעמים לא.

⁸ ריקוד הטרנס (Possession): במשך הריקוד הרקדן עובר מ־טמורפוזָה, ממצב של שליטה טוטלית בתנועותיו למצב שבו הוא נשלט על ידי כוחות על־טבעיים, המנחים אותו לטרנס ולאיבוד הכרה.

⁹ פעם אחת ויחידה התנסיתי בחוויית הטרנס,

Nyamu, "Burial Rites in the Taita Community," Malindi Museum, 2013. Cited on 9.12.13. <http://www.elimuasilia.org/culture/167-burial-rites-in-the-taita-community.html>.
 Pellikka, P., J. Ylhäisi & B. Clark (eds.) Taita Hills and Kenya, 2004 — seminar, reports and journal of a field excursion to Kenya. Expedition reports of the Department of Geography, University of Helsinki 40, 39–46. Helsinki 2004, 148 pp.

<http://www.lonelyplanet.com/kenya/weather#ixzz2mytsw1UO>

"Taita people", from Wikipedia, updated 15.6.13, cited on 20.11.13. http://en.wikipedia.org/wiki/Taita_people

"Taita Hills", Department of Geography of the University of Helsinki, 2003–2009, Cited in 20.11.13. <http://www.helsinki.fi/science/taita/index.html>

"Weather in Kenya", Lonely Planet, 2013. Cited in 09.12.13.

מפת קניה, ETHNIC GROUPS, KENYA, מתוך mapsofworld.com שנת 2011. נדלה בתאריך 2.12.13. <http://www.mapsofworld.com/kenya/kenya-ethnic-groups.html>

מפת קניה, ETHNIC GROUPS, מתוך kenyamission-un. נדלה בתאריך 25.11.13. http://www.kenyamission-un.ch/?About_Kenya

אוכלוסיית קניה, Demographics of Kenya, מתוך Wikipedia, מעודכן ל-26.11.13. נדלה בתאריך 28.11.13. <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm>

אסתר אמרד דגן היא תלמידתן של גורית קדמן, שרה לוי-תנאי, גרטרוד קראוס ונועה אשכול. היא בוגרת סמינר למורים וכן למדה באקדמיה Schola Cantorum בפריס. בשנים 1964–1973 ערכה סיורים ממושכים במרבית מדינות אפריקה ותייעדה את הריקודים ביבשת. חיברה 15 ספרים על האמנויות באפריקה. ב-1978 עברה להתגורר בקנדה, שם היתה מרצה מבוקשת במוזיאונים ובאוניברסיטאות. ב-2009 תרמה את האוסף הפרטי שלה, שבו חפצי אמנות מאפריקה, ל-Royal Ontario Museum. ב-2012 חזרה לישראל והיא מרצה ומנחת סדנאות.

מדי שנה מעבדים שדות במקומות שונים. יתר על כן, אפילו כפרים עברו ממקום למקום. לא פעם באפריקה חיפשנו כפר, ומצאנו אותו קילומטרים מספר מהמיקום שבו היה אמור להיות על פי הסימון במפה.

¹⁷ מוריס בז'אר היה אחד המורים שלי באקדמיה לריקוד בפריס. באחד הימים, במקום סדנה הוא לקח אותנו למוזיאון האדם, לראות סרטים דוקומנטריים של אנתרופולוג מהמוזיאון, שצילם ריקודי ציידים באפריקה.

ביבליוגרפיה

אמרד, אסתר. "איפה הם מקורות הריקוד", שנתון מחול בישראל, 1978, עמ' 24–25.

אמרד, אסתר. "התהלוכה כמקור של ריקוד", שנתון מחול בישראל, 1977, עמ' 28–33.

Dagan, Ester. The Spirit's Dance in Africa: Evolution, Transformation and Continuity in Sub-Saharan. Amrad Publications, 1997.

Dagan, Ester. The Spirit's image: The African Masking Tradition — Evolving Continuity. Amrad Publications, 1992.

"Kenya", from Wikipedia, updated 8.12.13, cited on 9.12.13. <http://en.wikipedia.org/wiki/Kenya>.

Mbiti, John—. African Religions and Philosophy. Heinemann, 1969, 2nd ed. 1990.

בריקוד עם כוהנות המנדה (Mende) בסיירה לאון (התיאור יישמר לפעם אחרת).

¹⁰ אצל בני הבריברי, מדרום לאגם צ'אד, התופעה הפוכה: את החיזור רקדו גברים סביב אשה אחת. אנתרופולוג צרפתי שחקר את הבריברי הסביר שריקוד הגברים נועד לסייע להם לצוד אשה לנישואים. באותה תקופה, על כל עשרה גברים רווקים היתה רק אשה אחת פנויה לנישואים. לדבריו, הסיבות למצב אנומלי זה היו מחלות שנשים סבלו מהן, וגם פוליגימי של נכבדי העדה האמידים, שאיפשרה להם לשאת כמה נשים, בעוד שלצעירים לא נשאר ממה לבחור. בציור מערות מתקופת האבן המוקדמת נראית פורמצייה דומה – הזכרים נאספים במעגל סביב החיה הכנועה שניצודה. היש קשר בין השניים?

¹¹ נזכרתי בטקס הגירושים מבעלי הראשון, שנערך על ידי רב שהאיץ בי: "להסתובב.. להסתובב..". תוך ספירה. בסוף ההקפה השביעית (סביב בעלי המגרש), הרב הפסיק לספור.

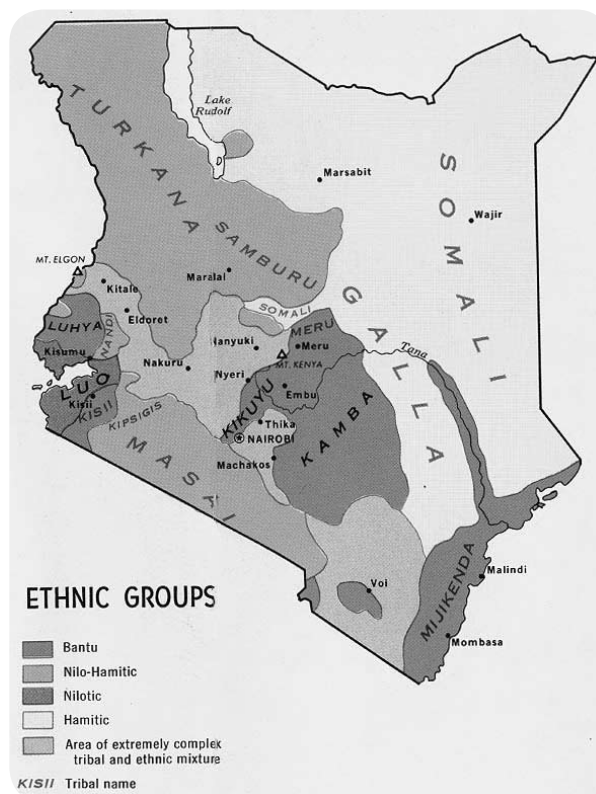
¹² בשנת 1973 הוזמנתי לטונו על ידי הנשיא אידאמה (Gnassingbé Eyadéma), להקים את להקת הריקוד הלאומית של טוגו. התנאי לקבלת ההזמנה היה עריכת סקר מקיף על ריקודי כל הקבוצות האתניות בטוגו. במשך ארבעה חודשים, עם צוות של 11 איש שהכיל מסריטים, צלמים, מקליטים ואקדמאים, ביקרנו אצל 28 קבוצות אתניות ותיעדנו 252 ריקודים. ראו דגן 1997, עמ' 176–195.

¹³ ב-1966 הוזמנתי על ידי הנשיא לאון מבא להכין ריקודים של תשע קבוצות אתניות להופעה בחגיגות חמש השנים לעצמאותם בליברוויל. לבני הפונו (אחת מתשע הקבוצות) היו עשרות כפרים, ובכל אחד מהם רקדנים. אגודת זקני הפונו בחרה את הטובים שברקדנים לייצג אותם, ואתם עשיתי חזרות.

¹⁴ בארוחת ערב עם בוקאסה, נשיא הרפובליקה המרכז אפריקנית, הוא נדהם לשמוע שברצוני לראות ריקודים. "השתגעתי? ריקודים, אני שונא ריקודים! אגיד לך למה – הכלכלה שלנו מתמוטטת בגללם. הם רווקים, שותים, משתכרים ושוכחים לקום לעבודה בבוקר. אם את מתעקשת לראות ריקודים, את מוזמנת לבוא אתי לסיור של עשרה ימים. אני מבטיח לך שתראי הרבה ריקודים". הצטרפתי.

¹⁵ ב-1961 ביליתי כמה שבועות עם בני הסנפו בצפון חוף השנהב. תיעדתי את פולחן המתים הגדול שמתנהל אחת לשנה, ושב הופיעו בני חברות הסתרים מהיער הקדוש בכפרם, בשבע תהלוכות שהובילו אל הכפר ג'יג'ודו שברחבתו התקיימו ריקודי המסכות.

¹⁶ כוונתו היתה מבוססת על מציאות, שבה

מפת הקבוצות האתניות בקניה, ללא בני הגיריאמה והתאיה
 Kenya's ethnic groups map without the Guriama and the Taita